

ROZHLEDY

MILAN KOPECKÝ

PROBLÉMY „NOVÉHO JUNGMANNA“

Chce-li si zájemce vypůjčit novočeské literární dílo, poslouží mu každá dobře vybavená veřejná knihovna. Má-li však někdo zájem o tisk vzniklý do konce 18. století, bude jej mnohdy marně hledat i v katalogích vědeckých knihoven, protože tisk existuje v několika exemplářích nebo je dokonce unikátní. V takovém případě nutno sáhnout po speciální bibliografii; tou je *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*.

Úvahy o takové retrospektivní bibliografii jsou poměrně starého data. Když před šesti desetiletími vyšel její I. díl (1925), obsahující seznam a všestranný popis i místo uložení 31 českých prvotisků z let 1468 až 1500, a když Komise pro knihopisný soupis (ustavená r. 1923 u příležitosti 150. výročí narození Josefa Jungmanna) zveřejnila široce pojatý program několikaskvazkového II. dílu (tisky z let 1500 až 1800), byl velkorysý záměr přivítán jako „Nový Jungmann“.

Moderním bibliografickým dílem měla být nahrazena sto let stará Jungmannova Historie literatury české. Celý kolektiv, vedený Zdeňkem Václavem Tobolkou a po jeho smrti (1951) jeho žákem a spolupracovníkem Františkem Horákem, vstoupil zde do soutěže s jediným badatelem, který po mnohaleté usilovné práci vydal roku 1825 svou Historii, kombinující přehledy literárního vývoje s chronologicky řazenými bibliografickými údaji. Přesně jedno století oddělilo úplný spis Jungmannův od I. dílu Knihopisu. Zájemci si pak museli počkat na 1. část II. dílu 14 let a potom další téměř tři desetiletí na jeho 9. část. Jednotlivé části II. dílu vyšly totiž v těchto letech: 1939 (1.), 1941 (2.), 1946 (3.), 1948 (4.), 1950 (5.), 1956 (6.), 1961 (7.), 1963 (8.) a 1967 (9.). Časové odstupy mezi jejich vydáním naznačují svízele technické a administrativní, nikoli obsahové, protože autorský kolektiv měl svůj úkol splněn vždy s předstihem. Intervaly mezi svazky, event. sešity II. dílu se snažili zkrátit svými pochvalnými až nadšenými posudky recenzenti, např. Václav Flajšhans a Arne Novák. Faktem je, že devátou částí s číslem 17.631 (Žufníček) dospěl Knihopis na konec abecedy, takže monumentální národní bibliografie starých tisků, jakou nemá každý národ vytvořivší v minulosti bohatou knižní kulturu, je vlastně ukončena. Jsou s ní vůbec spojeny nějaké problémy?

Ty koncepční vyplývaly ze srovnání Knihopisu s Jungmannovou Historií.

Z určitého hlediska je v Knihopise materiálu méně než v Jungmannovi, z jiného hlediska je tu materiálu hojněji. Méně proto, že zařazeny jsou pouze údaje o tiscích, a to jazykově českých, kdežto Jungmann uvádí i literaturu rukopisnou a sporadicky i cizojazyčnou; hojněji proto, že podklady poskytl Knihopisu více knihoven než svého času Jungmannovi, a to i knihovny zahraniční. Častým pramenem, zpravidla kriticky excerpovaným, byla Knihopisu mj. Jungmannova Historie sama.

Další problém tkvěl v periodizaci tištěného materiálu, konkrétně v meznících 1500 až 1800. Rok 1500 je sice už dlouho obecně uznávanou konečnou hranicí prvotisků, ale v našem prostředí bylo třeba definitivně zamítnout Hankovu koncepci s mezníkem v roce 1526. Vycházela z analogie mezi dobou tisku latinských inkunábulí a inkunábulí jazykově českých: byly-li latinské tištěny po dobu šesti desetiletí (1440 až 1500), je prý nutné pokládat za české prvotisky tisky vydávané na stejné časové rozloze, tj. mezi lety 1468 až 1526, kdy také nástupem Habsburků na český trůn začíná „zlatý věk“ českého písemnictví. Není jisté třeba dokládat, že uvedený dynastický mezník je pro tehdejší českou tištěnou kulturu nevýznamný a že i teze o tzv. zlatém věku českého písemnictví je poplatná obrozenecké koncepci vývoje českého jazyka a literatury. Hankova hypotéza z r. 1853 byla po spise G. W. Panzera *Annales typographici*... z l. 1793—1803 a po *Repertorium*... Ludwiga Haina z l. 1826 až 1838 naprostým anachronismem. Rok 1500 se sice na první pohled jeví jako mechanický, má však své odůvodnění v podstatné změně charakteru tisků, zejména titulního listu, typu písma, ilustrací a úpravy knihy vůbec.

Na rozdíl od toho je rok 1800 vyloženě mechanickou hranicí staročeských tisků. Přesto lze jej odůvodnit zřetelem k počátkům novočeské literatury, které však literární historie nachází o dvě až tři desetiletí dříve. Rozhodli-li se Knihopis pro tento předěl, je jisté správné, respektuje-li spisovatelovo dílo jako celek, a proto překračuje uvedený mezník v těch případech, kdy část tvorby určitého autora publikujícího před rokem 1800 spadá do doby po roce 1800.

Závažný problém Knihopisu vidím v zařazení některých hesel. Původně proklamovaný postup byl jasný a logický: má-li dílo autora, je zařazeno pod jeho příjmením, je-li anonymní, je řazeno pod prvním substantivem (v nominativu) svého titulu. Praxe nás však často vnucuje do role detektiva, např. při hledání spisů Martina (Linia) von Cochem, jež nenajdeme ani pod „C“, ani pod „K“, ani pod „L“ (bohužel ani pod jménem českého překladatele nebo upravovatele), ale pod „Martin“. Jisté by se i pro to našlo vysvětlení ve faktu, že jde o jméno řadové, po jehož přijetí se příslušníci některých řeholí zřikali svého příjmení, ale aspoň na příslušném místě by mělo být heslo odkazové. Časté svízele jsou spjaty se jmény šlechticů nebo měšťanů získavších během života šlechtický přídomek. Tak např. v duchu původní koncepce řadí Knihopis klasika českého humanismu Daniela Adama z Veleslavína pod „Adam“, ale i zde by mělo být s ohledem na jeho konvenční pojmenování odkazové heslo pod „V“. Taková hesla také zpravidla chybějí u českých „překladů“ cizích děl. Ta jsou řazena pod jménem původního autora, ale mnohdy není jeho jméno ani uvedeno v syntetických dějinách literatury, a uživatel je bezradný. Přitom nejde o překlady v pravém slova smyslu, nýbrž nezřídka o tvůrčí adaptace, a právě proto by věci prospělo odkazové heslo se jménem českého autora. To platí zvláště pro slovníky, které ovšem mívaly cizí předlohy (srov. např. v Kni-

hopise stěží nalezitelný Lactifer Jana Bosáka Vodňanského), ale český slovní materiál i úprava původního celku jsou majetkem českého lexikografa, pod jeho jménem bychom slovníky měli bezpečně najít. Tak např. Veleslavínovy (či vlastně Adamovy) slovníky najdeme pod jmény Basilia Fabra (Sorana), Hadriana Junia a Helfrica Emmelia. Avšak Veleslavínova Silva quadrilinguis pod jménem H. Emmelia (viz č. 2 253) není nějakou mechanickou adaptací Emmeliova štrasburského slovníku z r. 1592, protože Veleslavín musel tento pětijazyčný německo-latinsko-řecko-hebrejsko-francouzský slovník přetvořit na čtyřjazyčný slovník česko-latinsko-řecko-německý, v němž musely být vypuštěny dva jazyky předlohy a ostatní materiál byl zcela přeskupen se zřetelem k abecednímu řazení základního jazyka — češtiny. Navíc Silva obsahuje nadšenou originální obranu a chválu českého jazyka. A podobně je tomu s Veleslavínovým čtyřjazyčným Nomenclatorem (v Knihopise pod Hadrian Junius, č. 3 636), kde je materiál na rozdíl od Silvy rozčleněn věcně a kde je zase pozoruhodná Veleslavínova dedikace představitelům Kutné Hory, jejíž tři vzdělanci mu dodali hornickou terminologii.

S nedůslednostmi v řazení se setkáváme i u anonymních titulů. Ne vždy existují pod prvním substantivem, ale někdy pod jinými slovnímu druhu, např. pod adjektivem nebo dokonce pod předložkou či spojkou, u německých názvů i pod určitým nebo neurčitým členem. Německé nebo latinské tituly neznámají ovšem, že dílo je německé nebo latinské, někdy dokonce bývá vlastní dílo s cizojazyčným názvem veskrze české, otázkou však zůstává, zda do Knihopisu patří cizojazyčné spisy, v jejichž textu se vyskytuje pouze několik českých slov. Domnívám se, že patří spíše do připravované cizojazyčné obdoby Knihopisu — do Soupisu cizojazyčných bohemikálních tisků do roku 1800.

Několik výše uvedených dokladů z mnoha jiných svědčí o obtížích při užívání Knihopisu, jež jsou odstranitelné jediným způsobem — vydáním generálních rejstříků. Je ovšem nezbytné vydat též dodatky. Obojí bylo inzerováno už před dvěma desetiletími jako 10. část (dodatky nově objevených tisků) a 11. část (rejstříky).

Svazek dodatků je nezbytný proto, že množství knihoven a institucí neposílalo knihopisné komisi příslušné údaje nebo je posílalo v podobě těžko použitelné. Ke změně došlo až po roce 1948, kdy státní vědecké knihovny přijaly pod svou správu četné klášterní, zámecké i jiné knihovny s většinou bohatými knižními fondy, takže teprve od padesátých let dostávala komise hojně doplňky náležitě bibliograficky a typologicky zpracované. Nepochybně se to týká státních vědeckých knihoven v Brně a Olomouci, které vydaly bibliografické soupisy a event. i dějiny těch knihoven, jež připadly pod jejich správu, a právě v těchto soupisech se nalézají množství údajů o tiscích v Knihopise nevedených. Rozsah a okruh těchto dodatků naznačil Vladislav Dokoupil ve svých Dějinách moravských klášterních knihoven ve správě Univerzitní knihovny v Brně (Brno 1972); podle formulace na str. 12 bylo Knihopisu z klášterních knihoven ohlášeno „asi 1 600 českých bohemik se stovkami unikátů“, ale i vlastní fond brněnské UK „byl dříve v Knihopisu zachycen jen asi z poloviny“. Týká se to rovněž různých institucí vlastnicích staré tisky, jako je např. Muzejní spolek v Kralicích nad Oslavou, jehož knihovna byla v poslední době převedena do Moravského muzea v Brně.

Je logické, že nové údaje o knihách zachycených už ve II. díle Knihopisu

musí být uvedeny pod původním číslem, kdežto popisy knih nebo přesněji bibliografických jednotek nových, v Knihopise nezachycených, by měly dostat nové číslo. Dodatky budou tedy dvojího typu, jednak číselné (tj. doplňky a opravy k číslům 1 až 17 631, jistě i nálezy těch tisků, u nichž jsme dosud četli poznámku „nezjištěn žádný výtisk“ nebo „dnes nezvěstné“, což např. už neplatí u č. 1 717 o Zrcadle múdrosti z r. 1516), jednak abecední (tj. dosud zcela neznámé tisky navazující na poslední číslo dosavadní abecední řady). Bez zevrubného studia materiálu zatím veřejnosti nedostupného nelze ovšem posoudit míru připravenosti dodatků obou typů k publikování, dá se však předpokládat, že vyšší je tato míra u číselných doplňků. Ty by asi měly vyjít přednostně, kdežto definitivní podoba nové abecední řady by měla vykristalizovat nikoli pouze zredigováním nynějšího materiálu, ale i — a především — novým průzkumem starých knižních fondů, jehož uspokojivé zakončení je ještě v nedohlednu. U dodatků prvního typu by si badatel jistě přál doplnění signatur nesignovaných tisků některých okresních, městských, muzejních, školních i jiných knihoven; pokud ovšem signování bylo už provedeno a pokud vůbec ty knihovny pod někdejšími označeními v uvedeném místě ještě existují. Nesnadným problémem doplňků bude zpřesnění charakteristik spisovatelů a jejich tvorby v petitových úvodních medailónech podle výsledků nového bádání, které by tam mělo být zaznamenáno s přesným bibliografickým odkazem. Není-li to v možnostech knihovništní kolektivu, měly by vypomoci příslušné literárněhistorické instituce a ty vysoké školy, na nichž působí učitelé specializovaní na starší literaturu.

Generální rejstříky si zaslouží zvláštní pozornosti. Půjde zřejmě o rejstřík jmenný, věcný, heslový, názvový, chronologický, rejstřík tiskařů a seznam zkratk i citované literatury. Jak si komise tyto rejstříky představovala, poznáváme z jejího výkladu v prvních dvou částech II. dílu, kde se také rejstříky nacházejí. V dalších částech bylo od nich upuštěno s příslibem generálních rejstříků až po dokončení základní řady celé bibliografie. Je tedy ještě čas na revizi dosavadní praxe. Upozorním aspoň na problematiku filologickou.

U hesel bude nutno jednoznačně rozhodnout buď pro transliteraci, nebo pro transkripci. Dosud sice platila zásada přesného písmenkového přepisu i s dodržením původního typu písma, ta však byla často porušována přepisem do současného grafického systému. Dále bude třeba u místních a osobních jmen zvolit buď dobovou podobu (mající u některých měst a osobních jmen na různých titulních listech několik tvarů), nebo podobu unifikovanou nebo vůbec nynější. Rozhodne-li se redakce i zde pro transkripci do současného úzu, zůstanou určité grafické jevy (např. diftong *-au-* ve jménech Aujezdský nebo Audol) různě řešitelné, takže se nelze obejít bez odkazových hesel.

Některé otázky se mohou jevit jako formální, ale dosavadní nejednotnost v užívání zkratk a v citování odborné literatury vede k požadavku důsledného sjednocení těchto jevů. Generální rejstříky poskytnou tedy redakci vítanou možnost jak jednotného přehledného zpracování všech relevantních jevů, tak vyřešení četných nedostatků, spočívajících mj. v tom, že jako anonymní spisy jsou zařazeny i takové, jejichž autor je znám, že za nezvěstné jsou prohlášeny spisy existující, někdy uvedené na jiném místě, že některé spisy se objevují jednou pod jménem autorovým, podruhé pod prvním substantivem (srov. např. č. 5 190 a 5 991 vztahující se k témuž spisu Ioanna Nadásiho).

Zdárné dokončení Knihopisu záleží samozřejmě na jeho institucionálním,

personálním, finančním, nakladatelském i tiskárenském zajištění. To vše už má od dvacátých let svou historii. V roce 1967 byl Knihopis přesunut ze Základní knihovny ČSAV do Státní knihovny ČSR, kde byl po sedmi letech začleněn do oddělení rukopisů a vzácných tisků. Tím se dostal co nejbližší k bohatým fondům zpracované nebo zpracovávané produkce, přesto po smrti Františka Horáka (1983) stojí nové vedení či nová redakce Knihopisu před řadou úkolů rázu nejen věcného, ale i organizačního a technického. Především by ovšem měl být prověřen všechen zbylý rukopisný materiál a mělo by se rozhodnout o jeho publikování nebo přepracování či dokonce novém zpracování. V takové situaci platí při vši úctě k předchozí práci obecná zásada, že nové promyšlené zpracování bývá časově méně náročné než revize starého zpracování koncepčně problematického.

Moje úvaha vyústí v doporučení, aby v zájmu naší literární historie a historie vůbec, jazykovědy, knihovědy i našeho knihovnictví byl Knihopis rychle dokončen a sloužil spolehlivě svému účelu; aby nezůstal velkým torzem, jako např. Zíbrtova Bibliografie české historie. Uvedený požadavek definitivního dokončení Knihopisu by bylo možno rozšířit i na další užitečnou bibliografii – na Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě. Také ta ukončila pátým svazkem z roku 1982 po 16 letech vycházení (resp. po 74 letech, vyjdeme-li od prvního sešitu Antonína Truhláře a Karla Hrdiny) svou základní abecední řadu, ale i ona potřebuje dodatky a rejstříky. Také tato cenná bibliografická pomůcka, z níž ostatně Knihopis v biografických pasážích vydatně těží, přesahuje svým významem hranice naší národní kultury. Z jiných ovšem důvodů než Knihopis, neboť registruje latinskou humanistickou literaturu (i rukopisnou), která zčásti fungovala i v ostatní vzdělané Evropě, což vyplývalo nejen z jejího jazyka, ale i z vazeb našich humanistů se zahraničními. Dokončení obou pro praxi velmi potřebných bibliografií prospěje prohloubenému bádání o českém literárním dědictví, jehož pokroková část ovlivňuje i současnou literaturu.

Pozn. v korekturách: S vročením 1985 vyšly tři svazky Příspěvků ke Knihopisu: 1. Rejstřík autorů, překladatelů a editorů. 2. Rejstřík anonymních záhlaví. 3. Rejstřík názvový. (Vydala Státní knihovna ČSR, připravil Petr Voit.)

